

тизацією суспільного життя, поступовим утвердженням принципів справедливості, рівності та свободи. Єдина цілісна модель соціальної держави у світі відсутня, водночас нині окреслюються перспективи такої моделі соціальної держави, яка активізує, стимулює, заохочує позадержавні інститути, утверджує субсидіарність, звужуючи при цьому власні функції. Громадяни постають у такій моделі не лише як споживачі соціальних благ, а й як їх виробники та надавачі. Слід підтримати позицію дослідників, які обґрунтовують у вітчизняній моделі соціальної держави такі пріоритети, як консолідація влади, бізнесу та громадськості у вирішенні соціально значущих питань, екологізація виробничо-господарської діяльності, інвестування в людський капітал та підвищення якості людського капіталу, стимулювання розвитку корпоративної відповідальності й підвищення соціальної відповідальності бізнесу, соціальний діалог роботодавців і працівників, розвиток системи соціального партнерства та ін.¹¹ Демократична, соціальна, правова держава є не лише суб'єктом забезпечення соціальних прав людини на локальному рівні, а й покликана виступити головним суб'єктом у подоланні найгострішої глобальної проблеми – соціалізації глобалізації.

1. *Грищенко К.* Стратегічна рівновага як шанс України у багатополлярному світі / К. Грищенко // Дзеркало тижня. – 2012. – № 99. – 9 березня. 2. *Чумаков А.Н.* Глобалізація. Контури целостного мира: монографія / Чумаков А.Н. – М.: Проспект, 2009. – 432 с. 3. *Robertson R.* Globality, Global Culture, and Images of World Order / *R. Robertson* // *Social Change and Modernity*. – Berkeley. – 1992. – Р. 396. 4. *Андрущенко Т.В.* Ціннісний дискурс цивілізацій / Андрущенко Т.В. – К.: Університет «Україна», 2011. – 440 с. 5. *Морозова Л.А.* Влияние глобализации на функции государства / Л.А. Морозова // Государство и право – 2006. – № 6. – С. 71-79. 6. *Лазарев В.В.* Теория государства и права: учебник / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М., 2001. – С. 77-78. 7. *European Journal of International Law*. Vol.17.2006№1. 8. *Лукашук И.И.* Глобализация, государство, право, XXI век / Лукашук И.И. – М., 2000. – 240 с. 9. *Мартин Г.-П., Шуман Х.* Западная глобализация: атака на процветание и демократию / Г.-П. Мартин, Х. Шуман [пер. с нем]. – М.: АЛЬПИНА, 2001. – 335 с. 10. *Алексеевко І.В.* Трансформація інституту національної держави в умовах глобалізації світу: автореф. дис. ... док. політ. наук І.В. Алексеевко. – К., 2006. – 32 с. 11. *Хома Н.М.* Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія / Хома Н.М. – К.: Юридична думка, 2012. – 592 с.

УДК 352/354

А.С. МАТВІЄНКО

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

На прикладі становлення та розвитку транскордонного співробітництва в ЄС розглянуто зміну ролі території у сучасному глобалізованому світі. Вказано на необхідність формування управлінських структур для керування процесами у таких наддержавних утвореннях, повноваження яких знаходяться на межі компетенцій органів влади на місцевому, регіональному та центральному рівнях.

Ключові слова: територія, кордон, регіон, транскордонне співробітництво, Євро-регіон, інтеграція, держава, суверенітет.

© МАТВІЄНКО Анатолій Сергійович – кандидат політичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Матвиенко А.С. Территориальное измерение трансграничного сотрудничества

На примере становления и развития трансграничного сотрудничества в ЕС рассмотрено изменение роли территории в современном глобализованном мире. Указано на необходимость формирования управленческих структур для управления процессами в подобных надгосударственных образованиях, полномочия которых находятся на границе компетенции органов власти местного, регионального и центрального уровня.

Ключевые слова: территория, граница, регион, трансграничное сотрудничество, еврорегион, интеграция, государство, суверенитет.

Matvienko Anatolij. The territorial dimension of cross-border cooperation

On the example of formation and development of cross-border cooperation in the EU the changing role of territory in the contemporary globalized world is considered. The necessity of creation administrative structures to manage the processes in these supernational entities, which authorities include competence of local, regional and central bodies.

Key words: territory, border, region, cross-border cooperation, euroregion, integration, state, sovereignty.

Нерозривний зв'язок між державою та її територією, обмеженою кордонами, був встановлений підписанням Вестфальського миру 1648 р. До середини ХХ ст. право національної держави на власний розсуд проводити внутрішню політику та управляти своїми територіями практично ніким не ставилося під сумнів. Однак активізація процесів глобалізації, поступове розмивання кордонів, поява нових форм співробітництва між територіями активізували дискусії про функції держави, її кордони та ступінь автономії територій. Так розвиток транскордонного співробітництва, поява євро регіонів вимагають переосмислення ролі кордонів у діяльності держави, вироблення нових моделей управління території, які враховували б комплексний політико-правовий характер транскордонних форм співробітництва.

Відомий російський дослідник В. Колосов виділяє кілька етапів дослідження кордонів залежно від методологічних підходів: традиційних (наприклад історико-географічний) чи постмодерністських¹. Перший етап розпочався наприкінці ХІХ ст. і розвивався у рамках історико-географічного підходу. Найбільш відомими його представниками є Ж. Ансель, І. Боуман, Е. Бансе, К. Фоусетт, Р. Хартшорт та ін. Суть їх роботи зводилася до накопичення емпіричного матеріалу, картографування економічних і соціальних структур у прикордонних регіонах, дослідження конкретних ситуацій. Науково-теоретичні напрацювання цього етапу використовувалися для розмежування, делімітації та демаркації повоєнних кордонів у Європі; розмежування між колоніальними державами в Азії та Африці. У цей же період активно розроблялися концепції прикордоння, пояснювалася їх морфологія та еволюція. Результатом стала поява геополітичних стратегій, суть яких полягала у поділі світу на сфери впливу провідних держав, зростання популярності європейської концепції політичного кордону як жорстко фіксованої на місцевості лінії.

Другий етап на початку 1950-х років ознаменувався розвитком функціонального підходу, який розроблявся такими дослідниками, як Дж. Мінгі, Дж. Прескотт, Дж. Хауз. Вони займалися дослідженням транскордонних потоків переміщення людей, товарів, інформації, взаємовпливу кордонів та елементів природного і соціального ландшафту. Ними були розроблені моделі транскордонної взаємодії на різних просторових рівнях і типологія транскордонних потоків; проаналізовано кордони як багатомірне і динамічне соціальне явище; сформульовано

концепцію прикордонного ландшафту та визначено стадії розвитку прикордонних територій. Практичні результати виявилися в ініціюванні переговорів з прикордонних питань, практики транскордонного співробітництва і регулювання соціальних процесів на прикордонних територіях, демаркація та делімітація нових політичних кордонів.

Протягом третього етапу, що мав місце у 1970-х роках, домінували політологічні підходи Т. Гарра, Дж. Герца, П. Діля, Х. Стара, М. Уорда, що полягали у вивченні ролі кордонів у розвитку і врегулюванні міжнародних конфліктів. У фокусі досліджень опинився взаємозв'язок між особливостями кордонів та їх роллю в ініціюванні, еволюції та розширенні конфліктів, що дало змогу сформулювати рекомендації щодо розв'язання прикордонних конфліктів та здійснення операцій щодо підтримання миру в гарячих точках.

Четвертий етап, що розпочався у 1990-х роках, представлений низкою постмодерністських підходів:

- світосистемноідентичністний підхід, в основу якого були покладені праці І. Валлерстайна та П. Тейлора, полягав у вивченні кордонів на взаємопов'язаних територіальних рівнях залежно від еволюції територіальних ідентичностей та їх місця в ієрархії політичних кордонів; була розроблена модель взаємозв'язку між кордонами та ієрархією територіальних ідентичностей. При цьому до уваги бралися зростання темпів глобалізації, об'єктивні економічні (міжнародний поділ праці, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій) та політичні чинники (зміщення структури центр–периферія, зростання прозорості державних кордонів, активізація децентралізаційних процесів);

- геополітичні підходи, що концентрувалися на аналізі впливу процесів глобалізації та інтеграції на політичні кордони, які лягли в основу розробки моделей процесів «детериторіалізації» та «ретериторіалізації» у функціях політичних та адміністративних кордонів. На практиці це вилилося у розробку принципів прикордонної політики і прикордонного співробітництва, створення єврорегіонів та інших транскордонних регіонів;

- підхід «політика – сприйняття – практика» (Дж. Скотт, Х. ван Хотум), що полягав у вивченні взаємозв'язку між політикою, що визначає проникність кордонів, їх сприйняття людьми, взаємозв'язок з практикою різноманітних видів діяльності пов'язаних з кордонами. Аналіз взаємодії політик, регулювання функцій кордону, його сприйняття, ідентичності людей і діяльності на різних територіальних рівнях; вплив цих чинників на процес управління транскордонними регіонами. Практичними результатами стало регулювання транскордонного співробітництва і управління транскордонними регіонами, регулювання міжнародних міграцій; розвиток регіональної політики.

Згідно з цим підходом кордон є не лише міжнародно-правовим інститутом, визначальною характеристикою державного суверенітету, а й продуктом діяльності мешканців прикордонних територій, це результат тривалого історичного, політичного, соціально-економічного розвитку, важлива символічна ознака етнічної та політичної ідентичності;

- екополітичний (Дж. Блей, А. Уестінг, Г. Уайт, О. Янг), представлений дослідженнями співвідношення політичних і природних кордонів. Його представники концентрувалися на аналізі функцій політичних та природних кордонів як єдиної системи і розробці шляхів управління транскордонними суспільно-природними системами, що мало сприяти вирішенню екологічних проблем регіонального і світового масштабу.

Ця еволюція поглядів на територію, визнання її нової ролі, яка не обмежується рамками національної держави, особливо яскраво виявляється на європейському континенті, зокрема у створенні територій, не обмежених державними кордонами.

Першим транскордонним регіоном ЄС став EUREGIO, створений у 1958 р. на кордоні Німеччини та Нідерландів. Пізніше такі утворення з'явилися і на інших прикордонних територіях держав-членів. На думку Дж. Андерсена, більшість ініціатив того часу щодо транскордонного співробітництва були відповіддю на зростаючу функціональну взаємозалежність між прикордонними територіями різних держав². Перші проекти з'явилися незалежно один від одного наприкінці 1950-х в 1960-х роках. На той час вони не отримали жодної фінансової допомоги від наднаціональних органів, хоча сприяли поглибленню макрорегіональної інтеграції в рамках Європейської Спільноти.

Для органів місцевої та регіональної влади залучення до транскордонного утворення означає, що вони виходять на сцену, яка тривалий час залишалася за центральними урядами держав. Для врегулювання питань, пов'язаних з місцевим транскордонним просторовим плануванням чи транспортною політикою, у середині 1960–1970-х років були створені різноманітні дво- та багатосторонні урядові комісії, в яких місцевий рівень влади представленим не був³.

Однак протягом останніх десятиліть масштаб залучення неурядових організацій для налагодження співробітництва через кордони різко зріс, що можна розглядати як свідчення макрорегіональної інтеграції в Європі. Так, два наднаціональних органи – Рада Європи та Європейський Союз – відіграли важливу роль у забезпеченні умов, за яких представники громадянського суспільства могли контактувати з партнерами через кордони.

Правовою основою першого транскордонного регіону стали різноманітні угоди, які переважно ґрунтувалися на добрій волі. Перша спроба формалізувати таке співробітництво була зроблена у 1966 р., коли Рада Європи дала рекомендації щодо здійснення співробітництва між органами місцевої влади (Recommendation 470 (1966) on the draft Convention on European co-operation between local authorities). У 1980 р. за ініціативою Ради Європи була прийнята так звана Мадридська конвенція (Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами чи владами⁴), яка вступила в дію 22 грудня 1981 р., що стало першим кроком до формування законодавчої бази цього виду співробітництва. Пізніше вона була доповнена трьома протоколами, останній з яких було прийнято у 2009 р.

Порівняно з Радою Європи активність Євросоюзу у сфері транскордонного співробітництва має переважно фінансовий характер. Більшість ініціатив у цій сфері можуть розраховувати на кошти з фонду Ініціатива спільноти Інтеррег, започаткованої Єврокомісією у 1990 р., яка була продовжена у програмах Interreg II (1994 р.) та Interreg III (1999 р.). Основними напрямками діяльності єврорегіонів та реалізації транскордонних проектів є⁵:

- розширення співробітництва регіональних органів влади і місцевого самоврядування (підвищення кваліфікації персоналу у сфері прикордонного співробітництва, сприяння обміну працівниками, надання консультаційних послуг);

- збереження загального культурного спадку, організація культурного обміну, популяризація ідей співробітництва серед мешканців прикордонних територій, формування європейської самосвідомості, зміцнення солідарності народів, що проживають у єврорегіоні;

– розвиток співробітництва у сферах освіти, охорони здоров'я і соціальної роботи;

– реалізація спільних заходів щодо охорони природи прикордонних територій;

– розробка спільних проектів розвитку транспортної інфраструктури;

– узгодження планів розвитку регіонів і розробка загальних стратегій з виділенням конкретних проектів, у здійсненні яких зацікавлені сторони-учасники.

Транскордонні регіони можна класифікувати залежно від близькості співпраці між межуючими регіонами:

– співробітництво, що ґрунтується на певному типі правової угоди, що передбачає постійний секретаріат, який контролює власні ресурси;

– на основі стратегії розвитку;

– широкомасштабне співробітництво у низці сфер, що перебувають у віданні органів місцевої та регіональної влади⁶.

Основними чинниками, що зумовлюють участь у транскордонних проектах є: доступ до фондів, зменшення витрат на виробництво чи надання певних послуг; лобювання; вихід на міжнародну арену та участь у міжурядових відносинах; обмін досвідом.

Як і будь-який сучасний процес, транскордонне співробітництво вимагає існування певної управлінської структури, яка узгоджує б інтереси та діяльність усіх учасників. На практиці реалізувати ідею щодо створення управлінського органу, який опікувався б проблемами даного транскордонного регіону досить складно. Е. Джуліані виділяє три взаємопов'язаних виміри у транскордонному управлінні в Європі⁷:

– політико-економічний, який визначає парадигму діяльності держав у цій сфері та легітимізує дії місцевої, регіональної та центральної влади. За цих умов транскордонне управління постає як результат стратегічного вибору;

– інституційний – організаційні та інституційні рамки, в яких транскордонне управління постає як комбінація інституційного дизайну та «інституційного будівництва»;

– символічно-когнітивний, що включає процес формування територіальної ідентичності. У цьому сенсі транскордонне управління є «винайденими» громадами, які проживають на спроектованому просторі.

Низький рівень інституціалізації транскордонного співробітництва створює низку загроз для управлінських процесів, зокрема у вигляді політичного опортунізму, посилення позицій існуючих еліт, консолідацію неокорпоративістської моделі відносин.

Тому цікаво розглянути транскордонне управління як інституційний виклик, породжений стратегією багаторівневої інституціалізації, що відповідає природі європейського інтеграційного процесу. На відміну від державно-центристських підходів, природа ЄС як політико-інституційного конструкту може бути охарактеризована як «цілісна, територіально різноманітна спільнота, що складається з субнаціональних, національних і наднаціональних акторів, що переслідують свої цілі у різних сферах». Відповідно, європейську інтеграцію можна розглядати як «процес створення спільноти»⁸, що супроводжується зміною форми простору, акторів, практики територіального управління на різних рівнях.

Такий підхід потребує перегляду територіальної юрисдикції у відповідних сферах та нових підходів до політичної компетенції акторів-учасників. Постає питання – до якої міри влада конкретної території поширюється в рамках багато-

рівневої юрисдикції, тобто межі її поширення у горизонтальному та вертикально-вимірах, зокрема:

- міра, до якої процес прийняття рішень виходить за межі формальних владних інститутів і переходить до приватних мереж;
- зміна у відносинах між територіями (модель взаємного доповнення чи дублювання);
- зміна у масштабі та цілях (конкретні чи загальні завдання);
- зміна у їх статусі та природі (стабільні чи плаваючі).

Це особливо цікаво з огляду на включеність транскордонного управління у ширшу динаміку змін територіального управління, що впливає на просторовий вимір міст та регіонів, їх територіальну юрисдикцію. У цьому сенсі інституціалізовані проекти транскордонного управління можуть розглядатися як частина загального процесу на транскордонному (національний/міжнародний, включаючи прикордонні органи місцевої та регіональної влади) чи транснаціональному рівні (включаючи мережу органів місцевої та регіональної влади, держав, що не мають спільних кордонів) з високим рівнем диференціації рівнів інституціалізації.

В Україні транскордонне співробітництво поки що перебуває на початкових етапах становлення. Незважаючи на те, що уже прийнято відповідний закон⁹, Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки¹⁰, та інші нормативно-правові акти, однак можливості місцевих органів влади щодо діяльності у цій сфері досить обмежені насамперед через недостатні повноваження органів місцевої влади, що виявляється у недосконалій процедурі формування та використання місцевих бюджетів, у яких повинні передбачатися кошти для гарантування виконання фінансових зобов'язань у ході реалізації транскордонних проектів.

Отже, протягом XIX–XX століть у наукових дослідженнях територіальної проблематики відбулося переосмислення взаємозв'язку держави та території, яка поступово набирала характеристик самостійного суб'єкта у внутрішній та зовнішній політиці держави. Найбільш яскраво це виявилось спершу в укладенні угод про транскордонне співробітництво, що зумовило появу транскордонних регіонів, територія яких на сьогодні може включати кілька держав. Такий процес, у свою чергу, породжує необхідність створення певного управлінського органу для координації діяльності учасників транскордонного проекту, компетенція якого повинна виходити за рамки повноважень органів місцевої, регіональної та центральної влади національної держави. В Україні розвиток транскордонного співробітництва гальмується насамперед через відсутність достатніх повноважень в органів місцевого самоврядування, що, з одного боку, запобігає прийняттю помилкових рішень через брак відповідного досвіду, а з іншого – гальмує процес активізації двосторонніх відносин з прикордонними територіями.

1. Колосов В. Теоретическая лимология: новые подходы / В. Колосов // Международные процессы: Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2003. – №1. – С. 44–49. 2. Anderson J. Borders, border regions and territoriality: Contradictory meanings, changing significance / J. Anderson, L. O'Dowd // Regional Studies. – 1999. – Vol. 33 (7). – P. 593–604. 3. Айкас А. Transborder regionalisation: An analysis of transborder cooperation structures in Western Europe / Айкас А. – Sindelfingen: Libertas, 1994. 4. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities CETS № 106 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL=ENG&NT>

=106. **5.** Федоров Г. Еврорегионы – новый формат взаимодействия / Г. Федоров, В. Корнеев // Космополис. – 2008. – №2. – С. 78-79. **6.** *Practical guide to cross-border cooperation.* – Enschede: AEBR, 1997. – P. 16. **7.** *Gualini E. Cross-border governance: Inventing regions in a trans-national multi-level polity* / E. Gualini // DISP. – №152. – P. 43. **8.** *Hooghe L. Multi-level governance and European integration* / L. Hooghe, G. Marks. – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001. – P. 124. **9.** Закон України «Про транскордонне співробітництво» № 1861-IV від 24.06.2004 // Голос України. – 2007. – 22 липня. **10.** *Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки»* № 1088 від 01.12.2010 // Урядовий кур'єр. – 2010. – 8 грудня.

УДК 321.01

Н. М. ХОМА

НОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Розкрито особливості зарубіжних моделей соціальної держави, зумовлені процесами модернізації. Типологізовано сучасні соціальні моделі, створено сучасний політологічний концепт моделей соціальної держави. Визначено основні тенденції розвитку соціальної держави в умовах сучасних глобалізаційних викликів. На основі аналізу процесів становлення соціальної держави в Україні окреслено параметри перспективної національної моделі соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, модель соціальної держави, соціальні права, глобалізація.

Хома Н.М. Новые подходы к пониманию моделей социального государства

Раскрыты особенности зарубежных моделей социального государства, обусловленные процессами модернизации. Типологизированы современные социальные модели, создан современный политологический концепт моделей социального государства. Определены основные тенденции развития социального государства в условиях современных глобализационных вызовов. На основе анализа процессов становления социального государства в Украине намечены параметры перспективной национальной модели социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, модель социального государства, социальные права, глобализация.

Khoma Natalia. New approaches to understanding models welfare state

The peculiarities of foreign models of the welfare state caused by modernization processes have been elucidated. The typology of modern social models has been suggested, the modern political concept of welfare state models has been created. The main tendencies in the development of the welfare state under the circumstances of modern globalization challenges have been defined. The parameters of the long-range national welfare state model have been traced on the basis of the analysis of the Ukrainian welfare state formation processes.

Key words: welfare state, welfare state model, social law, globalization.

Актуальність дослідження моделей соціальної держави для вітчизняної науки випливає з конституційної норми про Україну як соціальну державу. Потребує

© ХОМА Наталія Михайлівна – кандидат політичних наук, доцент, докторант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України